

Настасија Перић

Универзитет у Београду, Филолошки факултет – катедра Српска
књижевност, Београд

СЛИКА ИНДИЈЕ У АПОКРИФИМА
АПОСТОЛА ТОМЕ
У СРПСКОМ РУКОПИСНОМ НАСЛЕЂУ

DOI 10.5937/kultura2381019P

УДК 091=163.1

821.163.1.09-97

Оригиналан научни рад

Датум пријема: 4. 10. 2023.

Датум прихватања: 27. 10. 2023.

Сажетак: Хришћански свети се вековима сусрећу са различитим културама, а контакти са Индијом нису били изузетак. Различите представе о овој еџотичној земљи сачињиле су, њуштем књижевних веза, и до Словена. У српској редакцији постоји преко тридесет преписа који су шемајски везани за традицију апостола Томе и његовог проповедања хришћанства у Индији. У овим апокрифима, као и у другим жанровима средњовековне књижевности, формирају се дуалистичке представе о Индији, у којој се највећа опозиција остварује између њеног бојастива и обиља с једне стране и њеног духовног сиромаштва са друге. Анализом ових текстова пружићемо скроман увид у њумачења и значења која су обликовала хришћански поглед на ову, за њих, древну и еџотичну земљу, а самим тим ће се поставити и питање историјности њих докумената. Размотрићемо и како су примљени у српским бојслужбеним књигама, иако нису припадали канону.

Кључне речи: Индија, Тома, апокрифи, апостол, историја, српска редакција, средњи век

Увод

Током антике и средњег века Европа се упознаје са традицијом и књижевношћу древног Истока. Индијски потконтинент је разноликошћу рељефа, становништва, језика, поднебљем, архитектуром, сировинама пленио пажњу античких путника и путописаца, а затим и трговаца и историчара.¹ О томе да је Индија и пре Христа била позната западним историчарима, сведоче записи

1 Katičić, R. (1973) *Stara indijska književnost*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, p. 419, 15.

Страбона (*Στράβων*), Плинија (*Plinius*) и Птоломеја (*Πτολεμαῖος*), у којима се налазе описи људи, климе, природе Индије, али и путева, каравана уз чију помоћ је успостављена трговачка веза између ње и западног света. Ови контакти остварили су се највише захваљујући освајањима Александра Македонског (*Ἀλέξανδρος*). Након што је Александар успоставио краткотрајну власт у северозападном делу Индије, нова сазнања о овом удаљеном крају света, који се пре тога сврставао само у домен митског, стижу у грчки свет, а касније се шире кроз књижевност у облику *Романа о Александру (Александриди)*. Слика Индије као земље која обилује разним богатствима очарала је и самог Александра, када је по доласку у Таксилу, која је предата добровољно, дочекан богатим даровима². Српска средњовековна књижевност такође је црпела највише представа о Индији из *Александриде*.

Преко грчких превода и Словени се упознају са Индијом. Тако су се у рукописним центрима српске средњовековне државе могли пронаћи списи који су пореклом са оне стране Хиндукуша, или пак обилују представама о овој егзотичној земљи. У питању су, осим *Александриде*, и чувени списи *Варлаам и Јоасаф*, *Стефанитиј* и *Инџилај*, *Житије Макарија Римљанина*, *Физиолој*, *Дела айосџола Томе*. Слика Индије се у српској књижевности формирала посредно, преко превода са грчког језика, и некада је српскословенски препис од оригинала удаљен читав миленијум. Та слика је, стога, обојена теолошким, културолошким и митолошким контекстом времена у којем је настао оригинал. Јасно је да у апокрифним списима не проналазимо историјски адекватан приказ Индије, али се у њима огледа тадашња перцепција и ондашње разумевање ове земље. У њима се могу пронаћи описи, лична имена, или чак обичаји, који нам могу помоћи да одредимо како је изгледао сусрет са различитим аспектима културе и друштва „далеке Индије”. Рецепција ових дела ће нам показати како је та слика примљена у средњовековној српској држави.

Апокрифи айосџола Томе у српским њрејисима

Од апокрифа о апостолу Томи, у српском рукописном наслеђу постоји неколико варијанти:³

1. *Дела айосџола Томе (Како сазда небеску њалајџу)*;
2. *Дела айосџола Томе (из стџишиној њролоја)*;
3. *Дела айосџола Томе (Прва недеља њо Пасхи)*;
4. *Како айосџол Тома њодиге њанајџу*.⁴

² Smith, A. V. (2011) *History of India V2*, London: The grolier society, p. 54.

³ Свака од њих се чува у више преписа. Рукописи српске редакције налазе се сачувани у Универзитетској, Народној и Патријаршијској библиотеци, САНУ, у библиотекама манастира Дечана, Хиландара, Никољца, а затим и у збиркама у Москви, Загребу, Бечу, Софији. Списак извора налази се на крају рада.

⁴ Уз ове апокрифе неопходно је поменути и апокрифно *Јеванђеље њо Томи*, које са овима

Дела айосѿола Томе (Како сазда небеску ѿалайѿу)

Дела айосѿола Томе јесу апокрифни текст у којем је приказано Томино (Θωμᾶς) проповедање хришћанства у Индији, његово мучење и смрт. Верује се да је овај текст део ранохришћанске литературе из трећег века, настао, како се претпоставља, на сиријском језику⁵, и пронађен је у грчком, коптском, сиријском, арапском, грузијском, етиопском, јерменском и словенском наслеђу. Преко грчких превода и Словени су се упознали са овим текстом. Од тринаест опширних поглавља од којих се састоје *Дела айосѿола Томе* на грчком језику, у српским преписима под називом *Дела айосѿола Томе* проналазимо преведена само прва два поглавља,⁶ од којих се први базира на преобраћењу младенаца у целибат, а други на зидању небеске палате цару. Оба су приказана у варијанти под бројем један: *Дела айосѿола Томе, Како сазда небеску ѿалайѿу*. Веома је важно разумети да су словенски преписи обимом мањи од оригинала, и да је стога и слика Индије у њима је оскуднија у односу на ону која се може формирати на основу целовитог текста овог апокрифа. Ипак, кроз посредне описе богатства индијских царева, њихових риза, идола и обичаја, можемо формирати одређену слику Индије као богате, далеке, али незнабожачке земље. У тексту су наглашени аскетизам, целибат и надмоћ духовних вредности над земаљским жељама. О браку се говори као о нечему грешном, а пошто се такав став поставља и као доктрина, може се размишљати и о гностичком пореклу замисли.

Напуштајући Јерусалим, Тома заједно са трговцем Аваном ступа на брод. Дobar ветар их одводи до индијског града Јенадруха. Судићи по тексту, до овог града долази се, дакле, бродом. По уласку у град Тома зачује звук сиринге, грчког инструмента. Музика најављује славље, и велику радост цара који удаје кћер. Трговац пожурје Тому да сврате на венчање, да не би иначе изазвали царев гнев. Тома је приморан да дође јер је, како касније објашњава, чуо царево гласнике „да ко не послуша биће кажњен на суду царском”. Да ли такав императив сведочи о представи некаквог индијског закона гостопримства или је у питању паралела Христовој параболи о свадби царева сина (Матеј: 22)? Да ли је могуће и то да није случајно што је Томино прво чудо било управо на свадби, као што је и Христово било у Кани?

Након вечере гости су се помазали (неко по бради, неко по глави, а он је по темену и ноздрвама). Да ли се овај обред односи на јеврејски обичај помазања, који је намењен за свештенике и краљеве који ступају у нову службу или пак на хришћански обичај миропомазања, које примају и мирјани? Индикативно је и то да, осим што се помазао по темену и ноздрвама, ставио је „миртов венац” на главу не треба мешати. Оно није узето у обзир рада, због тога што се у њему не налазе помени Индије.

5 Klijn, A. F. J. (2003) *The Acts of Apostle Thomas*, Leiden and Boston: Brill, p. 1.

6 Velčeva, B. and Bojadžiev, A. *The Slavonic Text of Acta Thomae in India*, Scripta & e-Scripta 3–4 (2005–2006), pp. 95–119, 96.

и сирову трску у руку. Венац и трска подсећају на царске инсигније самог Христа, кога су пред распеће крунисали круном од трња и у руке му ставили тршчано жезло. Чак је и цар овог града реаговао слично Кајафи, раздеравши своје хаљине. Несумњиво је да се овим симболичким чином помазања показује значај предстојећег Томиног духовног задатка, и да се притом антиципира Томин венац мучеништва. Ипак, порекло мотива помазања гостију на венчању у овом апокрифу може имати корене у разним религијским и културним обичајима и веровањима која су била присутна у времену и простору када је текст написан. Да ли је могуће да је писац податке црпео из неког хиндуистичког обичаја да се гости посипају цветовима, смолом, или мирисним супстанцама, као знак добродошлице и благослова? Не заборавимо да Христу управо мудраци са истока доносе злато, тамјан и, наравно, смирну.

Ипак, у тексту сазнајемо још нешто значајно, а то је да је Тома говорио њиховим језиком, иако им је странац и туђин. Тек након што га је један слуга ударио, он је „јеврејским певао цео час”. „Јеврејски” је ипак непознат свима сем свирачици. Међутим, да ли нам апокриф указује на то да ова земља ипак није толико страна да Јевреји могу говорити њиховим језиком, или је дар језика још један од Томиних чуда?

Конкретније представе можемо пронаћи у другој епизоди, када путници коначно стижу у Индију Авановом цару. Богатство овог индијског цара мора да је било велико, пошто је с лакоћом прихватио Томину вештину, и одредио га за градитеља палате, шаљући му, притом, обилну количину злата и хране. Наводни изглед палате видимо у Томином нацрту: прозори ће бити на истоку, врата на западу, остава за хлеб на југу, а водовађа на северу. Оријентација олтара ка истоку и улаза ка западу подсећа на главне карактеристике архитектуре хришћанских храмова, рађених по узору на римске базилике. Можемо чак пронаћи и опис рељефа, када Тома говори да је место одређено за палату добро, пошто је шумовито и пуно воде. Сазнајемо из апокрифа и да им зима траје од фебруара до септембра, пошто апостол Тома управо тада жели да зида ову небеску палату. Та палата, која је изграђена уместо ове земаљске, приказана је као једна од најлепших. Она је алегорична, као „царство небеско”, у чијим је „најдоњим” просторијама царев брат, искусивши смрт, пожелео да борави.

Већ у првим редовима сазнајемо да је Томин надимак „близанац”, што је традиција коју можемо пронаћи и у Новом завету (Јован 11:16). У оригиналу га зову Јудом, док је Тома само надимак, који на арамејском значи „близанац”. У грчком тексту, надимак му је дидимос (*Δίδυμος*), што такође значи близанац.⁷ Његов надимак бива оправдан необичном сценом. Наиме, када Тома, након што благосиља младенце (цареву кћи и њеног женика), одлази на свој пут, други исти такав је ипак остао у соби царева кћери и проповедао им о целибату. На жениково питање

⁷ Harris, J. and Rendel (1903) *The Dioscuri in the Christian Legends*, London: O. J. Clay and Sons, Cambridge University Press Warehouse, Ave Maria Lane, p. 21.

како је у исто време могао отићи и остати ту, одговара му директно Господ, говорећи да он није Тома, него његов брат. На основу тога одговорено нам је на питање чији је Јуда/Тома заправо близанац. Томе у прилог иде и чињеница да га у другим варијантама називају „другим Христом”. Поређење са Христом увиђамо и у његовом занимању. Он од дрвета уме да сагради јармове, кормила, рала, весла, стоже-ре, а од камена црквене стубове и палате. Тома је вешт зидар и дрводеља. Паралеле су јасне и на мотивско-сижејном плану. Када апостоли на коцки „деле васељену” подсећају тиме на војнике који пред распеће деле Христове хаљине. Тома је прободен копљем, као и Христос. Подизао је из мртвих, чинио чудеса, исцељивао. Писац овог апокрифног текста инсистира на сличности између Томе и Христа, и то утиче и на сам сиже. То је разумљиво, јер аутор жели да Томина судбина личи на Христову. Стога је разумљиво и да многа његова искуства у Индији нису лична, него представљају одраз Христовог путовања. Исто тако, могуће је да се у одсуству реалних представа индијских обичаја, користе представе већ створене и познате – библијске и хришћанске.

Дела айосѿола Томе (из сѿишиној ѿролоја)

Друга варијанта такође говори о истој теми, али се види да потиче из засебног рукописа (мотив небеске палате је разрађен другачије). Поред тога, она је ушла у састав стихног, то јест стиховног пролога. Он почиње стиховима:

„Руку у ребра твоја заискав давно положити
У ребра због тебе Тома се прободје говорећи:
'Дугим копљем будући прободен, Тома узиће.'”

Иако ова варијанта не говори о његовој смрти, из стихова сазнајемо Томин крај. У кратком уводу сазнајемо и да је Тома пострадао од индијског цара Миздеја, након што је проповедао „Партењанима”, „Мидејцима”, Персијанцима и Индијцима, јер се царев син Уазан крстио, заједно са Тертијом и Мигдонијом. Овде је укратко препричана садржина од деветог до тринаестог поглавља, за коју се претпоставља да је детаљније описана у *Мученију айосѿола Томе*.⁸

Поменута имена нису индијска. Она су грчка (Нарка, Мигдонија), латинска (Тертија), иранска (Гундафор), семитска (Миздеј, Уазан), али нису тамилска или санскритска. Историји су позната имена Миздеја, сатрапа Киликије и Бабилоније под Даријом трећим и Александром Великим. Мигдонија је име области Месопотомије, а Тертија на латинском означава број три.⁹

⁸ *Мученије айосѿола Томе* вероватно представља део од деветог до тринаестог поглавља *Дела айосѿола Томе*. Ова поглавља се базирају на причи покрштавања цара Миздеја (и других јунака: Уазана, Тертије, Нарке, Мигдоније). До момента писања овог рада ова варијанта није приређена, те стога не улази у оквире овог рада. Њени познати извори такође се налазе на крају рада.

⁹ *The Indian Church History Classics Vol. I: The Nazranies* (1998) The South Asia Research Assistance Services, p. 326.

Дела айосѿола Томе (Прва недеља ѿ Пасхи)

Најразвијенија варијанта ових апокрифа јесте она која је предвиђена да се чита у цркви прве недеље по Пасхи, и да се користи као врста проповеди у самој цркви када се слави апостол Тома, иако је у питању апокрифна књига. *Прва недеља ѿ Пасхи* тематски припада кругу апокрифа о апостолу Томи, али се у њој не појављује небеска палата као главни заплет и доказ Томине довитљивости и мудрости. Позната је по мотиву одеране коже, коју је Тома отишавши из оног града понео са собом у град Кентирант, и помоћу ње дизао из мртвих синове једног старца, чега нема ни у оригиналу ни у другим српским варијантама. Притом, у њој се помињу имена којих нема у *Делима* оригинала (Арнисимија и Левгит).

Ипак, ова варијанта је значајна јер у дужој верзији *Дела айосѿола Томе, Прве недеље ѿ Пасхи*, сазнајемо више о томе како је писац апокрифа замишљао Индију, односно које су биле постојеће представе о њој. Већ на почетку јасно је да Тома одбија да иде у Индију због тога што су они као „дивље звери” и не могу примити јеванђеље. Овде, јасније можемо доживети Индију као земљу безбожника, неуких, скоро дивљих људи који живе у безакоњу и сваком греху као и животиње. Али већ у епизоди код индијског кнеза Левкија, слика дуализма се још једном види се у опису индијског богатства, у представи идола у Левкијевом дому, када се Тома обраћа његовој жени Арсенији:

„О, Арсенијо, владарко индијска, видим те да у слепилу кадиш идоле златне и сребрне који се налазе у дому твом и говориш да су богови.”

Слично видимо и у Арсенијином преобраћању.

„И ушавши у ложницу своју, затвори врата, поскида украсе одеће своје и изнесе све што стече у животу свом. Злато и сребро и ризе раздаде тајно све.”

Покрстивши се, дакле, све благо из ризнице Арсенија је предала сиромашнима и остала само у једној ризи. Мужу није изашла у сусрет, по пређашњем обичају. По повратку у свој дом, Левкиј се суочава са наглим сиромаштвом, на које очигледно није навикнут.

„Левкиј кнез, видевши укућане своје са женом својом да стоје, и видевши ризе њене прљаве, и да није обучена у красоту своју, смете се мислећи да је пропао дом његов.”

Лик архијереја идолског храма такође је значајан за анализу. Он је, када су дошли да му објаве Томино чудо васкрсавања петнаест младића из мртвих, кадио идоле. До њега је већ допрла реч о Христовој науци, али је ипак посматра као превару. На крају и он завршава преобраћен. Тај одломак нам може говорити да је писац апокрифа сматрао да је хришћанство било већ познато индијским брахманима, и пре Томиног одласка тамо.

У краћој верзији *Прве недеље ѿ Пасхи*, сазнајемо нешто ближе о томе које богове прослављају у дому Арсеније, и у питању су грчка божанства:

„Верујемо у Аполона и Хераклита, и у златне, и сребрне, и дрвене и бронзане богове.”

Како айосѿол Тома йодиге йанаѿију

За разлику од претходних апокрифа, апокриф *Како айосѿол Тома йодиге Панаѿију* не припада варијантама превода *Дела айосѿола Томе*. Он припада тематици *Боѿородичиноѿ усѿења*. У њему се не ради о Томином проповедању у Индији, него о састанку апостола након Успења Пресвете Богородице, на које је апостол Тома каснио зато што је био у Индији, покрстивши до тог момента три хиљаде људи.

То што имамо оволики број варијанти посведочених у српскословенским преписима говори о разуђености ове тематике. Ипак, синтезом се може доћи до наредних закључака. Индија је богата земља царева, до које се долази бродом, чији је народ незнабожачки, окорео у похлепи, раскоши, пожуди и другим овоземаљским уживањима (пожуда, па чак и брак, осуђени су као најштетнији), али који се ипак да преобратити. У њеним пределима има шума, воде и лавова. Њихов језик, ипак, није непознат Томи, а сасвим непознати нису ни њихови свадбени обичаји. То постаје оправдано онда када сазнамо да је он, осим Индијцима, проповедао и Партењанима, Мидејцима и Персијанцима. Имена индијских владара и осталих јунака из ове стране земље јесу грчка, семитска, иранска, латинска, али никако не „индијска”. Њихови богови јесу од злата, сребра, камена, дрвета, али су такође грчки. Цареви, кнезови, брахмани ових царстава су сурови (подсећања ради помињемо убиство старчевих синова, зато што је један од њих одбио брак са „архиепископовом” кћери; није им страна мучење, драђе коже, посипање рана сољу, убијање проповедника; гневљиви су када им жене одбијају брачне дужности, а поврх свега неукрашени су хришћанским врлинама попут скромности и мудрости). Лаким одрицањем од богатства и сладострасти, жртвовањем за истину, жене су у овим апокрифима приказане као промућурније и значајно брже на прихватању Томиних проповеди.

Дуго се мислило да овај апокрифни текст нема никакву историјску вредност, узимајући у обзир појаву фантастике и гностичке ставове као главне аргументе изношене у њему. У њему нема прецизних података, као што је то у канонским *Делима айосѿолским*. Ипак, хронологија и други детаљи уклапају се у околности тога времена. Тако се с правом у литератури поставило питање о истинитости апокрифа апостола Томе, или макар о присуству мисионарске делатности апостола Томе у северозападној Индији. То историјско питање намеће се сваком проучаваоцу *Дела айосѿола Томе*. У најширем контексту, може се претпоставити да ова апокрифна књижевност заиста упућује на освајачке, културне и трговинске везе, које можемо да посведочимо у историји. Постоји, дакле, много студија које се баве овим питањем. У наредном поглављу су наведени само неки, главни аргументи.

Исѿорија или фикција

Имена цара Гундапора и његовог брата Гада (који се помиње у грчким изворима) била су у потпуности непозната историји до ископавања артефаката са обе

стране Инда. Том приликом пронађени су новчићи и натписи који су потврдили постојање ова два имена.¹⁰ На основу њих сазнајемо да је Гундапор индо-парћански принц северозападне Индије из прве половине првог века (19–45. године), из времена када је Апостол Тома наводно проповедао ту. То би значило да је историјски могуће сместити Тому и цара Гундапора у исти временски оквир. И не само то, него ако се узме у обзир да је престоница цара Гундапора била Таксила, у којој се говорило више језика, укључујући и грчки, није немогућ податак из текста да им се Тома обратио на њима разумљивом језику, који је могао бити грчки. Одатле Тома напушта Панџаб и одлази да проповеда даље по Индији. То су могла бити јужна царства, пошто су на југу биле луке, трговачке и мултикултуралне средине у којима је могао проповедати боље него у унутрашњости. Тома у тексту одлази из првог царства да би спасио две жене, међутим, то је могло бити и због пада Таксиле током напада Кушана.¹¹ Пад Таксиле био је толико драстичан да није остало трага о Гундафоровој династији, већ се и о самом Гундафору сазнало тек у 19. веку, на основу горепомнутих новчића и натписа. Зато нас не чуди да не постоји ни помен проповедника Томе у индијским изворима, чак и да јесте био ту.

Постојала су три главна пута која су спајала познати свет са Индијом. Два водена (преко Персијског залива до ушћа Еуфрата и преко Црвеног мора до Египта) и копнени (путем свиле, северно од Хималаја до Антиохије). Напади Скита у централној Азији, негостољубивост Парћанског царства, дужина и неизвесности пута, као и путовања кроз Арабијску пустињу, утицали су на то да Римско царство користи водене путеве. Такође, са открићем монсунских ветрова (од јуна до септембра) путовања за Индију су учестала. То би значило да узгредни податак о путовању Томе и Авана „корабљом” није невероватан ни историјски немогућ. То путовање није више митско, као у сваку далеку земљу, до које се иде увек преко воде, као на онај свет. Године, за које се сматра да их је Тома провео у Панџабу и на југу Индије, подударују се са трговином оствареном преко морских путева, као и интелектуалним, уметничким и религиозним променама у Индији. Самим тим, и постојање трговца Авана, иако нема података о његовом имену нити о историјској основи имена, тачно је у ширем смислу.

У неким радовима¹² сматра се да је постојала врста пратекста, на основу којег је настао овај апокриф. Тај пратекст је у себи садржао прецизне историјске податке о Томиним путовањима, слично као у канонским *Делима айосѿолским*, и можда се налазио у епистоларној форми. Текст је морао бити обавештајног карактера, уместо духовног, те се никада није раширио и постао део канона. Научник даље говори да је апокриф писан у Едеси, или близу ње, и да је у једној њеној цркви вероватно било сачувано то првобитно писмо, које је можда чак могао написати

10 Farquhar, J.N. (1926) *The Apostle Thomas in North India*. The Bulletin of the John Rylands Library, 10, pp. 80–111, 80.

11 Исто, стр. 99.

12 Исто, стр. 82.

и послатиим сам апостол Тома. У том случају, *Дела айосїола Томе* садрже трагове источне сиријске цркве и историју порекла хришћанства у Индији, те постају маштовита реконструкција историјског путовања апостола Томе. Овај живописни наратив, закључује он, писан је да велича Апостола Тому, да би Црква у Едеси (која га држи за свог оснивача) обезбедила независност у погледу порекла и административности од Цркве Западног римског царства. Међутим, оно што можемо знати са сигурношћу јесте да се о Томи у канонским *Делима айосїолским* и у *Посланицама* не може сазнати много. То нам заиста говори да он није проповедао ту где су проповедали Петар, Павле и њихови ученици, на територијама које чине највећи део тадашњег познатог света.

Рецепција

Упркос списку канонских књига у *Номоканону* Светога Саве, многе апокрифне књиге постале су прихваћене не само у народу него и у цркви. У српском наслеђу има преко тридесет преписа апокрифа везаних за апостола Тому, што сведочи о њиховој популарности. Доказ да ово *Дејаније* није посматрано као забрањена књига јесте чињеница да се једна његова верзија читала прве недеље по Пасхи, а друга у стишном прологу. Томино житије и страдање и данас можемо пронаћи у *Пролоју* владике Николаја Велимировића, као и у *Житијима Свешћих* оца Јустина Поповића.

Још један доказ да се ови апокрифи нису сматрали јеретичким књигама јесте њихова рецепција у оригиналној српској књижевности. У Теодосијевом *Житију Свешћої Саве* видимо поређење апостола Томе и Светог Саве:

„Богомудри Сава, примивши писмо написано од родитеља, читајући кропљаше га многим сузама и много је са благодарношћу молио Бога за њих. Примивши и множину злата донесену му, за своју потребу узео је хлеб и воду, а осталима у Светој Гори био је као Тома Индијцима. Ходећи бос, по манастирима и по пустињи раздаваше, зидајући палату, која се не види али верује, цару оцу, на небесима, где се сада заједно с њим настањује.”¹³

Ово штиво хришћанске фантастике читао је и Доментијан, што видимо у његовом помињању апостола Томе и његовог приповедања у Индији.¹⁴ Индија се помиње и независно од апостола Томе, на пример у *Житију Десїоїа Свешћана* Константина Филозофа. Интересантно је да доказе о прихватању апокрифа у црквеном животу можемо потражити и у другим уметностима, на пример у фрескарству. У Студеници и Грачаници налазе се фреске Варлаама и Јоасафа. Избор ових јунака не може бити сасвим случајан, с обзиром на то да се између Јоасафа и Светог Саве могу пронаћи многе сличности, попут одлажења из родитељског дома, препуног сваког обиља, и прихватање аскезе.

13 Теодосије (1988) *Житија*. Просвета Српска књижевна задруга, Београд, стр. 121.

14 Доментијан (1988) *Живот Свешћоїа Саве и свешћоїа Симеона*, Београд: Просвета – Српска књижевна задруга, стр. 191.

Трагови овог наслеђа увиђају се и у усменим жанровима. У неким нашим усменим жанровима, најпре бајкама, појављују се изузетне сличности са *Панчајанџиром*, која је у српској редакцији (као и у грчком језику) насловљена *Стефаниј и Инхилај*. Сличност је очигледна у *Усуду* и *Змији младожењи*.¹⁵ Постоји опција да се наративи из *Панчајанџире* нису одомаћили захваљујући старој, рукописној, најчешће апокрифној књижевности, него и захваљујући „новим преводима”, који се под утицајем оријенталне ренесансе¹⁶ јављају током 18. и 19. века, када се преводи са енглеског, француског (Матија Антун Релковић у хрватској књижевности и Доситеј Обрадовић у српској).

Индија је у српском усменом наслеђу препозната као место хетеротопије. Она се и у лирици¹⁷ и епизи приказује каткад као проклета, а понекад у „сасвим друкчијем, идеализованом светлу”¹⁸. Постаје мистериозна, са јасним примесима „оностраног, хтонског, митолошког”¹⁹, некад приказана као далека, некад као онај свет, а некад чак као град између два српска града, са нејасним просторним и временским одређењем. Таква представа о Индији среће се у свој својој пуноћи у апокрифима везаним за апостола Тому.

Извори:

Дела айосџола Томе у Индији (Како сазда небеску џалаџу)

1320/30. година, манастир Хиландар, број 644, без ознаке листова, установљено самосталним прегледањем да би фолијација била 196–24а. Издање: Јовановић, Т. (1998) „Дела айосџола Томе у Индији” *џрема хиландарском рукопису XIV века*, Археографски прилози, 20, Београд, стр. 41–53.

1340/50. година, Дечани, број 94, стр. 183а–191а.

XIV век, Београд, Народна библиотека (стара збирка), број 637, стр. 125а–136б (непотпун). Издање: Novaković, S. (1876) *Apokrifi jednoga srpskog ćirilovskog zbornika XIV. vieka*, Starine JAZU, VIII, Zagreb, str. 69–74.

Последња четвртина XIV века, Загреб, Архив ХАЗУ, број III с 24, стр. 105а–107б.

15 Jagić, V. *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*, Zagreb, 1867, стр. 104–113; Радуловић, Н. Вуков Усуд и варијанта из *Пањџанџире*, у: *Научни сасџанак слависџа у Вуковегане* 38 (2009), стр. 73–84.

16 Радуловић, Н. Слика Индије у српској књижевности 19. века, у: Доситејев врт 6, приредили Иванић, Д. Грбић, Д. и Бјелаковић, И. (2018) Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”, стр. 68.

17 Детелић, М. (2007) *Ејски џрагови: лексикон*. Београд: Балканолошки институт Српске академије наука и уметности, стр. 157.

18 Лома, А. (2002) *Пракосово. Словенски и индоевропски корени српске ејике*, Београд, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Крагујевцу – Балканолошки институт, стр. 57.

19 Делић, Л. Равна, проклета, влашка, у: *Индија и српска књижевност*, приредио Радуловић, Н. (2021), Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”, стр. 44.

XIV век, Софија, Народна библиотека „Кирил и Методиј”, број 1039, стр. 175а–182б

XV век, Београд, УББ, Ћоровић, број 30, 96а–101а.

1614–1625. година, Београд, Народна библиотека, број 59, стр. 165а–168а.

1732. година, Архив САНУ, Београд, број 271, 2516–2566, Венцловићев препис Годишњак. Издање: Јовановић, Т. (2017) *Дела айосѿола Томе у Индији у ѿреради Гаврила Сѿефановића Венцловића*, Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима за школску 2016/2017. годину, XII, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, стр. 11–23.

Дела айосѿола Томе у Индији (Прва недеља ѿо Пасхи)

Српски преписи дуже верзије:

Средина XIV века, Москва, Руска државна библиотека – РГБ (доскора Лењина библиотека), збирка Виктора Ивановича Григоровича, број 22. Издање: Jagić, V. (1873) *Novi prilozi za literaturu biblijskih apokrifa*, Starine JAZU, V, Zagreb, стр. 96–108; Иванова, К. (2016) Към кой ръкопис принадлежат шестте пергаментни листа от сбирката на Виктор Григорович № 22 (М. 1704), *Palaeobulgarica*, 1, XL, София, стр. 3–24. Ово је одломак од 6 листова које је Виктор Григорович истргнуо и 1845. године однео у Русију. Већи део рукописа сада: средина XIV века, Софија, Национални историјски музеј, број 24, стр. 196–202. Рукопис некада припадао Библиотеци Охридске митрополије са сигнатуром 3.

1409. година, Београд, Народна библиотека (стара збирка), број 828, 216а–234б.

XV век, Београд, УББ, Ћоровић, број 30, 101а–115а.

Око 1550. године, Београд, Музеј Српске православне цркве, Збирка Радослава Грујића, број 219, стр. 1246–1346.

Српски преписи краће верзије:

1520. година, Загреб, Архив ХАЗУ, број IV а 24, стр. 286–32а. Издања: Jagić, V. (1873) *Novi prilozi za literaturu biblijskih apokrifa*. 5. *Djela apostola Tome*, Starine JAZU, V, Zagreb, стр. 95–108; Решетар, М. (1926) *Либро од мнозијех разлоја*. Дубровачки ћирилски зборник од г. 1520, СКА, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење, Споменици на српском језику, књ. XV, Ср. Карловци, стр. 43–47.

1550/60. година, Београд, Народна библиотека, 673, стр. 966–1126 (непотпуно на крају).

Дела айосѿола Томе у Индији (Из сѿишиној ѿролоја)

Српски преписи дуже варијанте:

1365–1375. година, Београд, Универзитетска библиотека, 16, стр. 256–28а Издање: Т. Јовановић, *Пролашко живије айосѿола Томе као ѿримеј ѿреобликовања айокрифа за бојослужбене ѿѿребе*, Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима за школску 2009/2010. годину. Посвећено успомени на др Предрага

- Станојевића, (2010) V, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, стр. 231–240.
- Почетак XV века, Беч, Народна библиотека, Slave 32, стр. 716–75а. Издање: Т. Јовановић, нав. дело.
- Око 1503. године, манастир Дечани, број 59, 806–846.
1573. година, Београд, Народна библиотека, број 639, 61а–646.
- Осма деценија XVI века, манастир Дечани, број 60, 86а–90б.
1581. година, Београд, Патријаршијска библиотека, број 126, 67а–70б.
1594. године, Љубљана, Народна и Универзитетска библиотека, Копитарева збирка, број 19, 63а–66б.
- XVI век, Подврх, број 6, стр. 267а–270а.
- Препис краће варијанте:
1360–1370. година, манастир Никољац, број 34, 22б. Издање: Т. Јовановић, нав. дело.

Како айосѿол Тома ѿодиже ѿанаѿију

Српски преписи прве верзије:

1381. година, Београд, Патријаршијска библиотека, број 219, стр. 13а–14б;
- Јовановић, Т. (2016) *Моѿив ѿуѿовања на облацима у айокрифима ѿосвећеним Боѿородичином усѿењу*, Лицеум, XXII, 16, Крагујевац, стр. 103–120.
- 1485/95. година, манастир Никољац, број 52, 181а–182а. Јовановић, Т. (2016) *Моѿив ѿуѿовања на облацима у айокрифима ѿосвећеним Боѿородичином усѿењу*, Лицеум, XXII, 16, Крагујевац, стр. 103–120.
- XVII век, Београд, Народна библиотека (стара збирка), број 184, стр. 466–476. Издање: Novaković, S. (1886) *Аpokrifске приче о Богородичиној смрти и још неке sitnice аpokrifске о Богородици*, Starine JAZU, XVIII, Zagreb, str. 188–202.
- 1631, Београд, Архив САНУ, број 28, стр. 1376–140а.

Српски препис друге верзије:

- XVII–XVIII век, Београд, Архив САНУ, број 147, 213а–217а. Издање: Новаковић, С. (1904)³ *Примери књижевности и језика старога и српско-словенскога*, Београд, стр. 502–504; Јовановић, Т. (2016) *Моѿив ѿуѿовања на облацима у айокрифима ѿосвећеним Боѿородичином усѿењу*, Лицеум, XXII, 16, Крагујевац, стр. 103–120.
- Последња четвртина XVII века, Београд, Патријаршијска библиотека, број 343, 466а–469б.

Мученије айосѿола Томе

- 1340/50. година, Дечани, број 94, 187б 191а мученије

XV век, Београд, УББ, Ђоровић, број 111а-115а је мученије 1320/30. година, манастир Хиландар, број 644, без ознаке листова, установљено самосталним прегледањем да би фолијација била 186-21а. Издање: Јовановић, Т. (1998) „*Дела айосѿола Томе у Индији*” *ѿрема хиландарском рукойису XIV века*, Археографски прилози, 20, Београд, стр. 41–53.

ЛИТЕРАТУРА:

- Бояджијев, А. и Димитрова М. (2009) Апокрифѿт за апостол Тома в кѿсната дамаски-нарска традиција, у: *Годишник на Асоциација „Онѿѿл”*, 8. 2, „Владетелјат и светецѿт”.
- Лома, А. (2002) *Пракосово. Словенски и индоевројски корени срѿске еѿике*, Београд, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Крагујевцу – Балканолошки институт.
- Аѿокрифи. Новозавейни* (2005) Приредио и на савремени језик пренео Томислав Јовановић, Библиотека Стара српска књижевност у 24 књиге, књига 23, II том, Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
- Аѿокрифи. Сѿарозавейни, ѿрема срѿским ѿрејисима* (2005) Приредио и на савремени језик пренео Томислав Јовановић, Библиотека Стара српска књижевност у 24 књиге, књига 23, I том, Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
- Делић, Л. Равна, проклета, влашка, у: *Индија и срѿска књижевностѿ*, приредио Радуловић, Н. (2021), Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”.
- Детелић, М. (2007) *Еѿски ѿрадови: лексикон*. Београд: Балканолошки институт Српске академије наука и уметности.
- Доментијан (1988) *Живойѿ Свеѿѿоѿа Саве и свеѿѿоѿа Симеона*, Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
- Радуловић, Н. Вуков Усуд и варијанта из Пањѿатантре, у: *Научни сасѿанак слависѿа у Вукове дане* 38 (2009), стр. 73–84.
- Радуловић, Н. Слика Индије у српској књижевности 19. века, у: Доситејев врт 6, приредили Иванић, Д. Грбић, Д. и Бјелаковић, И. (2018) Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић”.
- Теодосије (1988) *Жиѿиѿија*. Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
- Velčeva, B. and Bojadžiev A. *The Slavonic Text of Acta Thomae in India*, Scripta & e-Scripta 3-4 (2005-2006), pp. 95–119.
- Farquhar, J. N. (1926) *The Apostle Thomas in North India*, The Bulletin of the John Rylands Library, 10, pp. 80–111.
- Harris, J. R. (1903) *The Dioscuri in the Christian Legends*, London: O. J. Clay and Sons, Cambridge University Press Warehouse, Ave Maria Lane.
- Jagić, V. (1867) *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*, Zagreb.

Katičić, R. (1973) *Stara indijska književnost*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Klijn, A. F. J. (2003) *The Acts of Apostle Thomas*, Leiden and Boston: Brill.

Smith, A. V. (2011) *History of India V2*, London: The Grolier society.

Nastasija Perić

University in Belgrade, Faculty of Philology – Department of Serbian Literature, Belgrade

IMAGE OF INDIA IN *THE APOCRYPHA*
OF APOSTLE THOMAS (IN SERBIAN WRITTEN HERITAGE)

Abstract: In the Serbian literary tradition, both written and oral, there are special mentions of India. This paper particularly analyses the image of India in the translation of *The Apocrypha of Apostle Thomas* into the Old Serbian literary language. The basic text is *The Acts of Apostle Thomas* from early Christian literature. There are over five reductions on the subject and over thirty transcriptions that witness the popularity of this text in the Serbian written heritage. Thanks to them, we can now complete the ideas that had existed about this country in the Serbian literary tradition. India is presented as a country of duality, which is on the one hand mystical, full of riches, wisdom and wonders, while on the other hand it is wild, full of perils, “unbaptized”, distant and cursed. Nevertheless, the writer of *Apocrypha* inserted some Christian traditions and with it, filled the holes of insufficient knowledge of Indian customs, rituals and life. This paper also deals with questions rightly posed in the literature of every researcher of *The Acts of Apostle Thomas*, namely, whether the missionaries had travelled to India for religious reasons – that is, for the sake of preaching Christianity and baptizing the population in the Far East – and also if one of the them was indeed Apostle Thomas.

Key words: *India, Thomas, Apocrypha, Apostle, history, Serbian reduction, Middle Ages*